

UOT:94(479.24).

ORTA ƏSRLƏRDƏ ABŞERONDAN KEÇƏN TİCARƏT YOLLARI HAQQINDA*t.ü.f.d. Babayev Əlibaba Hüseynqulu oğlu**AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu**Sabinaaliyeva1997@bk.ru*

Xülasə: Orta əsrlərdə Bakının əlverişli liman şəhəri kimi əhəmiyyəti artır və Xəzərsahili ölkələrlə ticarət mübadiləsi aparılırdı. Bakıdan digər ölkələrlə ticarət mübadiləsi həm dəniz, həm də quru yolu ilə daşınırdı. Quru yolu bəzi kəndlərdə indi də dövrümüzə qədər gəlib çatan Məhəmmədli - Fatmayı, Ləiş bağlarından keçib son dayanacağı Maştağa olan iki arabalıq daş yol, məşhur Maştağa-Şabran yoludur. Digər yol Maştağadan başlayan karvan yoludur ki, bu yol Bakı vasitəsi ilə Şamaxıya və ya Qobustan çölü ilə Şabrana, oradan isə Xəzər dənizi ilə Həştərxana gedirdi.

Açar sözlər: Abşeron, ticarət, karvan yolu, şəhərlər, liman

Key words: Absheron, trade caravan, route cities, port

Ключевые слова: Абшерон, торговля, караванный путь, города, порт

Orta əsrlərdə Azərbaycanın mühüm sənətkarlıq və ticarət mərkəzlərindən biri də Bakı idi. Arxeoloji və nümuzimatik məlumatlar VIII-XVII əsrlərdə burada bütün orta əsr şəhərləri üçün səciyyəvi olan sənətkarlıq sahələrinin inkişaf etdiyini təsdiq edir. Sənətkarlıq sahələri içərisində dəmirçilik, dulusçuluq, toxuculuq, sikkə kəsmə və s. sahələri inkişaf etmişdir. Aşkar olunan arxeoloji materiallar və memarlıq abidələri Bakıda intensiv şəhər həyatını mövcud olduğunu, ticarət münasibətlərinin inkişaf etdiyini, şəhərin iqtisadi və mədəni yüksəlişini göstərir.

XI-XV əsrlərdə Bakının əlverişli liman şəhəri kimi əhəmiyyəti artır və Xəzərsahili ölkələrlə ticarət mübadiləsi aparılırdı. Ticarət malları içərisində, neft, duz, boyaqotu, ipək var idi. Bu mallar uzaq ölkələrə istər Bakıdan cənubda və Bilgəhdən şimalda dəniz yolu ilə, istərsə də quru yolu ilə də daşınırdı.

Şərq ölkələri ilə Qərb arasında Azərbaycandan uzanıb gedən qədim beynəlxalq ticarət yolları Abşeron yarımadasının yaxınlığından keçirdi. XII-XIII əsrlərdə və sonralar Azərbaycanı Hindistan və Çinlə bağlayan dünya ticarəti əhəmiyyətli cənub magistral quru yolu Orta Asiya və Azərbaycanın cənub vilayətləri vasitəsilə və şimal yolu ilə -Xəzərsahili boyunca Dərbənd keçidinin yanından ötüb keçərək həyata keçirilirdi.

Çindən və Hindistandan Orta Asiya vasitəsi ilə Xəzər dənizinə qədər karvan yolu da var idi. Mallar buradan dəniz, Kür və Rioni çayları vasitəsilə Qara dənizə çatdırılır, oradan isə Bakıya göndərilirdi. Abşeron və Bakı baş ticarət yollarına Bakıdan dəniz sahili boyunca və sonra Kürün aşağı axarına doğru gedən yerli karvan yolu ilə qovuşurdu; başqa bir yol isə Bakıdan şimal-qərbə, yarımadaının orta hissələrinə qədər, sonra birbaşa qərbə doğru gedərək Qobustandan keçib Şamaxıya çıxırdı (4, s.21). Bu yol Şirvan deyilən yol idi.

Nəhayət üçüncü yol ikincidən şimal-qərbə, yarımadaının şimal hissəsi səmtindən ayrılır və sonra Dərbəndə gedən baş ticarət magistralı yolu ilə birləşirdi. Bu qədim yollar sonrakı dövrlərdə də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinin mövcudluğunu həm Bakı ərazisindən, həm də tədaviəldə iştirak edən digər şəhərlərdə müxtəlif sikkə dəfinələrinin tapılması da sübut edir (4. 101).

XIII əsrdə Rusiyadan Çinədək olan bütün torpaqlar monqolların hakimiyyəti altında birləşdirilərkən Avropadan Rusiya və Qızıl Orda vasitəsilə Çinə yol açıldı. Əl-Öməri öz

əsərində Bakıdan və Dəmir Qapıdan (yəni- Dərbənddən) Qızıl Orda ərazisindən keçərək – Çinə gedən karvan ticarət yolundan xəbər verir. Bununla belə, Çindən başlayaraq Orta Asiyadan keçib İrana və Azərbaycandan gələn qədim cənub ticarət yolu öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Çin malları həmin yolla Azərbaycana gəlməkdə davam edirdi.

Mənbələrdə XII-XV əsrlərdə Azərbaycan şəhərlərinin Çindən az qala qızıl qiymətinə gedən ipək və ipək parçalar-“ qızılla işlənmiş Çin zərxarası” və digər mallar olduğu göstərilir. Onların arasında bahalı çini qablar mühüm yer tuturdu.

Azərbaycanla Hindistan arasındakı iqtisadi və mədəni əlaqələr nəinki orta əsrlərə, hətta qədim zamanlara gedib çıxır. Abşeronun Suraxanı kəndindəki hind məbədi – Atəşgah və Bakının İçərişəhər hissəsindəki XV-XVI əsrlərə aid Multanı karvansarası dövrümüzədək qalmışdır.

Şamaxıya və Bakıya gələn hind tacirləri ədviyyatla yanaşı, qızıl qiymətinə satılan bahalı kəşmir parçaları- “tirmə” də gətirirdilər. Bu parçanın qalıqları Bakıdakı Şirvanşahlar sarayının XVəsrə aid türbəsinə tapılmışdır. Oradan ehtimal ki, İrandan gətirilmə ipək və zərxara parçaların qalıqları da aşkar edilmişdir. Hind karvansarası ilə üzbəüz XIV əsrə aid başqa bir karvansara – Buxara karvansarası vardır. Bu Bakının Orta Asiya şəhərləri ilə ticarət əlaqələrini saxladığını təsdiq edir. Şirvanşahlar sarayı ərazisində XIV əsrə aid bürünc kubaçı çıraqlarının tapılması, Dağıstanda iqtisadi və ticarət əlaqələrinin mövcudluğunu göstərir (2, 13-24).

XIV əsrin axırlarınadək Azərbaycandan, Cənubi Qafqaz ölkələrindən, Ön Asiyadan ipək, ipək parçalar, xalçalar ədviyyat digər mallar Bakı və Dərbənd vasitəsilə Həştərxana, Qızıl Ordaya, Rusiyaya və Avropaya aparılmışdır. Artıq XIII əsrdə Gilan və Şamaxıdan İtaliya və Fransaya küllü miqdarda ipək parça ixrac olunurdu. Şirvan ipəyi Bakı limanı vasitəsi ilə Həştərxana daşınır, sonra Volqa və Dona keçirilir, oradan isə Venesiya tacirləri Azov dənizi vasitəsi ilə Avropaya aparırdılar. Lakin Teymur XIV əsrin sonlarında Həştərxanı alıb dağıtdıqdan sonra (1335) ticarət yolu dəyişdi. Azərbaycandan Avropaya gedən mallar İran və Suriyadan keçməyə başladı. XVəsrədən etibarən müxtəlif orta əsr müəlliflərinin əsərlərində Xəzər dənizi əvəzinə Bakı dənizi adının çəkilməsi də Bakının liman kimi mühüm əhəmiyyət daşıdığını göstərir.

XVI-XVIII əsrlərdə Abşeronda bədii sənətlərin inkişafı ilə bağlı xalçaçılıq da geniş vüsət aldı. Bakı qrupuna məxsus xalçalar Quba-Şirvan xalçaları tipinə daxildir. Bu qrupa Bakı və Abşeron kəndlərinin – Xilə (Əmircan, Xiləbuta, Xiləfşan tipli xalçaları) Suraxanı, Novxanı, Qala, Fatmayı və Xızı rayonunun xalçaları daxildir (7, s. 88-90).

Bakıdan Şimali İrana, Orta Asiya və Həştərxan vasitəsilə Rusiya və Avropaya başlıca olaraq neft, ipək, duz ixrac olunurdu.

Hindistandan Avropaya mallar qədimdən quru karvan ticarət yolları ilə daşınırdı ki, bu həm baha başa gəlir və həm də vaxt itkisinə səbəb olurdu. Lakin XVI əsrdə Şərqi Avropadan Ağ dəniz, Volqa çayı və Xəzər dənizi vasitəsilə Azərbaycandan keçərək İrana və Hindistana gedən Volqa–Xəzər yolu deyilən yol işə düşdü. Bu yolla Xəzəryanı vilayətlər, xüsusilə çoxlu ipək istehsal olunan Şirvan və Gilan Avropa ticarəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bununla əlaqədar olaraq ipək ticarətində mühüm liman kimi Bakının özünün əhəmiyyəti artırdı.

I Şah Abbasın hakimiyyəti dövründə Bakıda və İrana gedən ticarət yolunun üstündə bir sıra karvansaralar tikilmişdir ki, bu da həmin vaxtlar ticarətin inkişaf etdiyini göstərir.

İngilis səyyahı Xristofer Berreou İngiltərəyə yazdığı məktubunda öz səyahətini təsvir edərək, Azərbaycanın şəhərləri haqqında məlumat verir və 1580-ci ildə olduğu Bakı yaxınlığındakı Bildi (Bilgəh kəndi-Ə.B) gəmi dayanacağıının adını çəkir (liman- Ə.B) adını çəkir.

Alman səyyahı Uoanna Lerxin 1733-cü ildə Maştağada olaraq burada gördüklərini qeyd edir. Bakı bazarından başqa Abşeronun ən iri yaşayış məskəni olan Maştağa kəndindəki böyük bazar var idi. Burada hər bazar günü böyük yarmarkalar təkil edilirdi. Bu yarmarkalara demək olar ki, həmişə Bakıdan tacirlər gəlirdi (6, s.35-38).

Bakıdan sonra öz əhəmiyyətinə görə üçüncü böyük liman məntəqəsi olan Bilgəhə həm Xəzər dənizi ilə həm Həştərxandan, Türkmənistandan həm də İrandan mallar gətirirdilər. Bu mallar gəmilərdən arabalar boşaldılır və o dövrdə böyüklüyünə görə Bakıdan sonra ikinci böyük yaşayış məntəqəsi olan Maştağaya gəlirdi. Maştağadan həm Şabrana, həm də Şamaxıya gedən ticarət yolları var idi. Azərbaycanın ayrı-ayrı vilayətləri arasında və başqa ölkələrdə ticarət əlaqələri əsas etibarilə quru yollarla əlaqə saxlanılırdı. Digər yol isə Maştağaya Bakı vasitəsi ilə Şamaxıya və ya Qobustan çölü ilə Şabrana, oradan isə Xəzər dənizi ilə Həştərxana gedirdi.

Yaşlı sakinlərin bildirdiyinə görə vaxtilə Ləiş bağları içindən keçməklə son dayanacağı Maştağa olan Şabran yolu haqqında dövrümüzə qədər gəlib çatan məlumatlar vardır. Sovet dövründə Əzizbəyov (indiki Xəzər rayonu- Ə.B) rayon Partiya Komitəsi aparatında işləmiş Abasqulu Tahirovun dediyinə görə 1974-1984-cü illər arasında Məhəmmədli südçülük tərəvəzçilik sovxozunda baş iqtisadçı işləyirdim. Sovxoz rəhbərliyinin tapşırığı ilə idarəyə məxsus ərazinin şimal- şərq sahəsində traktor ilə yer şumlanırdı. Tez - tez şum alətinin dişlərinin sıradan çıxması haqqında traktorçu məlumat verirdi. Səbəb isə kotanın dişlərinin torpağa təqribən 30-40sm-lik dərinlikdə olan iri daşların dəyməsi və onların çox çətinliklə çıxması idi. Maraqlı olduğu üçün daş döşənmiş sahəyə diqqətlə baxdım. Yolum enliyi iki araba yan-yana keçə bilən qədər idi. Kəndin yaşlı sakinləri ilə aparılan söhbətlərdən bəlli oldu ki, yol həqiqətən də araba yoludur. Bu söhbətə istinadən Kündəxanı və Maştağa yaşlı sakinləri ilə söhbətlər apardım. Onlar həmin yolun uzunluğunu eşitdiklərinə əsasən Maştağadan Fatmayı kəndinə qədər aparıb çıxara bildilər.

Beləliklə belə bir qənaət hasil oldu ki, artıq xatirələrdə yaşayan Məhəmmədi- Fatmayı, Ləiş bağlarından keçib son dayanacağı Maştağa olan bu iki arabalıq daş yol, məşhur Maştağa –Şabran yoludur (5, s.12-15).

XVII-XVIII əsrlərdə Bakı Xəzər dənizində Şamaxı və digər şəhərlərdə beynəlxalq tranzit ipək ticarətində ən yaxşı liman idi. Bakı və digər Azərbaycan tacirləri əcnəbi tacirlərlə ölkənin həududlarından çox-çox uzaqlarda ticarət əməliyyatları aparırdılar. Bu ticarətin əhatə dairəsinə Hindistan, Çin, Sibir, Moskva və bir sıra Qərbi Avropa dövlətləri kimi uzaq ölkələr daxil idi.

Azərbaycanın Rusiya ilə hələ XVI əsrdə yaranmış ticarət əlaqələri XVII əsrdə və XVIII əsrin birinci yarısında xeyli genişləndi. 1667-ci ildə çar Aleksey Mixayloviçin 1710 və 1720-ci illərdə I Pyotr zamanında yerli ticarət şirkətləri ilə müqavilələri bağlanmışdır. Bu müqavilələrə görə yerli şirkətlər İran və Azərbaycandan (Şamaxı, Bakı və Dərbənddən) Həştərxan vasitəsilə dənizlə və quru yolla Həştərxandan Moskvayadək rus mühafizə dəstələrinin müşayiəti ilə Rusiyaya, oradan isə Qərbi Avropaya xam ipək və digər Şərq malları ixrac etməli idi. Gəmilərdə Bakıdan Həştərxana gəmi ilə 8-10 günə gedirdilər.

Azərbaycan tacirlərinin də iştirak etdiyi bu ticarət XVIII əsrdə də davam etmişdir. Ticarət mallarına Bakı nefti və duzu, zəfəran, ipək və pambıq parçalar, xalçalar, dəvə yunu, gön-

dəri, mal-qara, balıq, kürü, meyvələr, meyvə qurusu, taxıl, mis qab və s daxil idi. Rus və yerli tacirlərin Bakı vasitəsilə geniş ticarət aparması köhnə Bakı qalasındakı buxtada və Abşeron kəndlərində XVIII əsrə aid çoxlu miqdarda rus sikkələrinin tapılması da təsdiq edir (1, s.224-228).

Bakı ərazisində Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan, Təbriz və digər şəhərlərdə kəsilmiş Səfəvi sikkələrinin tapılması onun Azərbaycan şəhərləri ilə daxili ticarətin inkişaf etdiyini göstərir.

Azərbaycanda feodal pərakəndəliyi, bir sıra xanlıqların yaranması, sənətkarlığın və ticarətin yüksəlişini ləngidən ciddi maneə idi. Bir sıra xanlıqlarda sikkələrin, ölçü və çəki vahidlərinin müxtəlifliyi, rüsumların, nəqliyyatın bahalıq, yolların təhlükəli olması sənətkarlığın və ticarətin inkişafına əngəl yaradırdı. Rusiya ilə başlıca olaraq, Bakı limanı vasitəsilə ticarət əlaqələrinə baxmayaraq, Bakı xanlığında əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı vüsət tapmışdır. Vəziyyət XVIII əsrin 70-ci illərindən, Bakı xanlığı, Quba xanlığından asılığa düşdüyü vaxtdan dəyişməyə başladı, sənətkarlıq və ticarət yenidən dirçəldi. Rusiya dövləti və başqa ölkələrdə ticarət əlaqələri genişləndi.

Ədəbiyyat

1. Aşurbəyli S. Bakı şəhərinin tarixi. Orta əsrlər dövrü. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı: 1998 358s.
2. Bünyatova F. Əmircan (Xilə) Şəcərələri “ Tuni” -nəşriyyatı Bakı: 2012. 512s
3. İbrahimov F., Fərhadov K. Bakı İçəri Şəhər. Azərbaycan-Türkiyə Nəşriyyatı və Poliqrafiya Şirkəti, Bakı: 2002, 112 s
4. Qılman İlkin Bakı və Bakılılar “ Zaman” nəşriyyatı Bakı: 1998. 383s.
5. Muxtarov C. Kürdaxanı “ Qarabağ” nəşriyyatı. Bakı: 2008 432 s.
6. Salahzadə Hacı Qalib. Bilgəh “ MBM” MMC nəşriyyatı . Bakı:2014, 320s
7. Səlimov T.Q- Şağani Abşeronlular . Elm nəşriyyatı , Bakı: 1993. 312s

О ТОРГОВЫХ ПУТЯХ ПРОХОДИВШИХ ЧЕРЕЗ АБШЕРОН В СРЕДНИЕ ВЕКА

Бабайев Алибаба Гусейнгулу оглы

Резюме

В средние века возросло значение Баку как удобного города – порта и велась торговля со странами Каспийского побережья. Торговый обмен с другими странами из Баку осуществлялся как по морю, так и по суше. Сухой дорогой является дорога Маштага - Шабран, проходящая через сады Махаммедли - Фатмаи и Лаиш и заканчивающаяся в Маштаге, сохранив-шаяся до наших дней в некоторых селах. Караванный путь, начавшийся из Маштаги, проходил через Баку через Шемахинскую или Гобустанскую пустыню и Шабран, а оттуда через Каспийское море в Хестархану

ABOUT TRADE ROUTES PASSING THROUGH ABSHERON THE MIDDLE AGES

Babayev Alibaba Huseynqulu

Summary

In the middle ages, the importance of Baku as a convenient port city increased and trade was carried out with the countries of the Caspian coast. Trade exchange with other countries

from Baku was carried both by sea and by land. The dry road is the Mashtaga - Shabran road, passing through the Mahammadli-Fatmayi and Laish gardens and ending in Mashtaga, which has survived to this day in some villages/ The caravan route that started from Mashtaga went through Baku through Shamakhi or Gobustan desert and Shabran and from there across the Caspian Sea to Hestarkhana.

Rəyçilər: t.ü.f.d.E.İ.Abbasova, t.ü.f.d. D.S.Yusifova

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu "Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası" şöbəsinin 29.07.2022 tarixli iclasın 07 sayılı protokolu

Daxil olduğu tarix 22 iyun 2022-ci il

UOT:902.

AZƏRBAYCAN QƏRB BÖLGƏSİNİN ORTA ƏSR GİL QABLARININ NAXIŞLANMASI ÜSULLARI (IX-XI ƏSRLƏR)

t.ü.f.d. Yusifova Dürdanə Səhlədar qızı

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun

Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası şöbəsinin

durdaneyusifova57 @ gmail.com

Xülasə: Məqalə, IX-XI əsrlərdə Azərbaycanın Qərb bölgəsinin məişətində və təsərrüfat həyatında istifadə edilən gil qabların naxışlanması üsullarından və naxış motivlərində baş vermiş yeniliklərin tədqiqi məsələlərinə həsr edilmişdir. Bölgədə aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri, Gəncə, Şəmkir, Ağstafa ərazilərindən tapılmış istehsalat çıxarları, aşkar olunan dulus kürələri və tapılmış istehsal alətləri o dövrdə sənətkarlığın bu sahəsində yaranmış inkişaf, tənəzzül və yüksəlişin səbəblərinin aydınlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, qabların naxışlanması üsullarında varislik mütləq eyniyyət deyil ümumi oxşarlıq paralellərində öz əksini tapır. Qabların naxışlanmasında basma, qabartma, cızma, oyma, yapma, möhürləmə, və ya boya ilə naxışlanma üsulları tətbiq edilməklə yapma qurşaqlar, cınağı naxış, qazıma xətlər və kəsmələr geniş tətbiq olunurdu.

Açaq sözlər: Gəncə-Qazax, saxsı, naxış, arxeoloji qazıntı, üsullar

Key words: Ganja-Kazakh, pottery, pattern, archaeological excavation, methods

Ключевые слова: Гянджа-Казахский, керамика, узор, археологические раскопки, метод

Azərbaycanın Qərb bölgəsində müxtəlif dövrlərdə aparılan arxeoloji qazıntılar və təsadüfi tapıntılar zamanı təsərrüfatda və məişətdə istifadə edilən çoxlu sayda gil məmulatları aşkar olunmuşdu. Azərbaycanın qədim və orta əsrlər dövrü yaşayış yerlərindən əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələrinin əsasını təşkil edən gil qabların istehsalı və yayılması Azərbaycanın bütün şəhər və əyalətlərini əhatə etmişdir. Məlum məsələdir ki, dulusçuluğun yaranma tarixi istehsal təsərrüfatna keçidlə bağlı olmuş tarixin yeni bir təkamül mərhələsini təşkil edən neolitdən başlanmış, eneolit dövründən sənət sahəsinə çevrilmişdir. Elmi ədəbiyyatda dulusçuluq məmulatlarının təyinatı, ölçüsü, forması, üzərindəki naxışları, hazırlanma texnologiyası ilə bağlı fərqli fikirlər mövcuddur.